

अवनविनोदः

वाराणस्या १२२५ वर्षे नगवानलालेन लेखितं ग्रंथः

शुद्धिः धापदनेः

श्रीगणेशायनमः अथ उपवनविनोदः उंसां सर्वसुखैकसाधनफलाः सौंदर्यगर्वीदुःखः श्रीशूलोलविलाशिनी जनमर्न-
 स्पीतप्रमोदावहाः गुंजन्गविनिद्रपंकजभरस्फारोक्षसद्दीर्घिकायुक्ताः संतिगहेषुयस्यविपुलागमाः सष्टध्वोपतिः १ नवं
 वयोहारिवपुर्वरागनाः सखा कलाविक्रिलवस्त्रकीसनः धनानिसर्वविफलं सुखैषिणेविनाविहारेपवनानिभ्रपत्तेः २
 शाखाणितावदवलोकमयासुनीनामर्थः सः एवागदितः पामार्थयुक्ता एवं विलोकानिखिलं वविचायंतः संतः स्वभावसार
 लासुदमाभुवंतु ३ अथतहमहिमा बहुभिर्वतकिंजातैः पुत्रैर्धर्मार्थवर्जितैः वरमेकः पथितरुर्पत्रविश्रमतेजनः ४ वारंभूमि
 रुहः पंचनतुकोष्ठदशरुहा पत्रैर्मलैः पलैः पुष्पैः कुर्वन्ति पितृतर्पणं ५ दशकूपसमावापी दशवापीसमोद्भूतः दशद्वदशमः
 पुत्रोदशपुत्रसमोद्भुतः ६ श्रीशूलमंतुपः कुर्याद्वृक्षफलसंयुते ७ सगच्छेर्द्धकराणां वसेत्तत्र पुत्राय एतत्सर्वं परिज्ञाय हृत्ता
 रोपं समाभेत् धर्मार्थकाममोक्षाणां दुर्मेभ्यः साधनं यतः ८ यावद्दिनानितुलशोरोपिताय दग्धहेवसेत् तावद्वर्षं सहस्राणि
 वैकुण्ठे समहोपते ९ यस्तु सरोपयेद्द्विहंशं कर्मात्मिकात्वं तत्कुलेपि सदा लक्ष्मीः संतिष्ठेत्सुत्रपौत्रकी १० एवमेव हि योऽश्वत्थं

शंपयेद्दिधिनानः यत्र कुत्रापि वा स्थाने सगच्छेन्दवनं हरेः तेनैव बहवो यसात्तेन दत्तावसंधराससदा ब्रह्मवारी स्यायेन पात्री प्र
 रोपिता १२ वरुणद्वयं मसौरोपयेद्योयणाविधिश्चिलोके वसेत्सापि सेवितस्त्वसुरो गणैः १३ निवत्रयं समारोप्य नरो धर्मवि-
 चक्षणः सूर्यलोके समासाधवसेद्वयपुत्रत्रयं १४ चतुर्णीं प्रहृष्टाणां रोपणान्नात्र संशयः यथास्य सफलं तैस्त्रयां प्रो-
 तिमानवः १५ पंचाम्बान् रोपयेद्यस्तु मार्गेश्वरपक्षेष्वा भूतान् भविष्यान् प्रहृष्टास्तारयेत्तचतुर्दश १६ शिरीषशखिनां षष्ठां यः
 कुर्यात्प्रतिरोपणं गार्हपत्यमासाद्य मोदते देववसदा १७ पलाशशखिनां सप्तरोपयेदेकमेव वा ब्रह्मलोकमवाप्नोति गज्यते
 चामरैः सदा १८ उद्वारद्वयान् रोपयेत्त्वयमेव वा प्रोपेद्योयणायापि वैकुण्ठलोके समोदते १९ पार्वतीतोषितातेन स भवेच्च नि-
 गमयः पूजिता देवताः सद्यो भवको मेनरोपितः २० क्षीरिकाकरलोकात्ताप्रियालयन सान्वितान् नरुत्तरोप्य नोदुःखी जा-
 यते सप्तजन्मसु २१ अताना नूतानोवापि जंबूये न प्ररोपितः गृहेपि सवसन्नि संजाति धर्मैण युज्यते २२ अन्यानपि तत्तत्त-
 रोप्य फलपुष्पोपि पोषिगिनः एतदनुसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः २३ अस्तमेकं पितुर्मंदमेकं न्यनिधमेकं दशचिंचि

१ लीकंकपिस्थवित्त्वामलकात्रपंचपंचाश्रवापीनरकंनपश्येत् २४ इति तत्तमहिमा प्रथनिवासासन्नतहशुभाशुभफलद्वयानि
 गृहस्य पूर्वदिग्नागोनागोघः सर्वकामिकः उद्वारस्तयायाम्पेवाठणपिप्लुतः शुभः २५ सप्तश्रोतरनोधन्योविपीतोश्चवर्त
 येत् वज्रैयस्सर्वतोः श्वस्यंल दंदहणतो गृहे पश्चिमेवैवगोपाधंतयोदुंबरमुत्तरे २६ देवदानवगोधवोः किंजरेणगरातसाः
 पशुपतिमनुष्याश्चसंश्रयंतिसदातरु २७ सर्वोसां हतजातीनां छायावज्जोग्हेसराः श्रपिसौवर्णिकं वृक्षं गृहद्वारेणोपयेत्
 २८ वदरीकदलीचैवदादिमीवाजपरकं प्ररोहति गृहेयस्य तद्गृहं प्ररोहति २९ पालाशाः कांचनारश्च तथा श्लेष्मातकार्ज
 नाः कांजाश्चैस्मीवृक्षानारोप्यासुखिनागृहे ३० आसन्नाः कंठकिनोरिषु भपराहीरणैः रथनाशाय फलिनः प्रजापत्यकराः
 राहाणपिवर्जयेच्चैषां ३१ नीलीहरीशं चनरः सदाप्रा पुत्रैर्धनैश्चतपमभ्युपेयात् एतास्तु सर्वाः स्वयमेवजाताः छिंधादधीनां
 वचनाद्विधिस्तः ३२ नकुयोद्याम्पनैश्च सागेयेषु पिहिवाटिकाः प्रनथाकलहोद्देगौ कपंचालभते कृते ३३ तस्माद्वासां हि स
 भदं सुत्रसंपत्तिवर्द्धनं पश्चिमोत्तरपूर्वे शुभवेदुपवनं कृतं ३४ इति तत्तमहिमा प्रथममिनिरूपणं जंगलान्तरप

२

सप्तान्यस्वभावापि च मेदिनी भेदैः सामिद्यंतैर्वर्णितोऽसतस्तथा ३५ प्रसितविषोदुस्सामललोहिततितपोतरोविषः क्रम
 शः मधुराक्षलवणतिलककटुककषापामुवोरसतः ३६ विषपाषाणवल्मीकविलटुषातयोस्वरा दूरोदकासर्किलोतह
 भ्योनहितामही ३७ रंजनीलशुकपक्षकोमलाशंखकुंदकुमुदं दुसन्निभातप्त कांचनविकाशिचंपकस्पृष्टनीवसमतो प्रशस्य
 ते ३८ समासमासन्नजलाहरितरुत्तराणंकुरा तस्यां सर्वेयस्थानं प्ररोहंति महीरुहाः नजंगलान्तरान् पाभभिः साधारणाशुभा
 तस्यां सर्वेपितृवः प्ररोहंति न संशयः ४० पनसलकुचताटीवंशजं वृक्षमधकाः तिलकवृक्षकंदवाम्प्रानवर्जैर्युगाः कदलितिनि
 समृद्धीकेतकीनालिकेः प्रभृतयः इति चान्ये प्रायसौ नृपजासुः ४१ सोमोजनश्रीफलसप्तपत्नीः सेफालिकाशोकसमीकरी
 राः कर्कंधुकाकेसरनिंबसाकादृष्टिलभंते भुवि जंगलायो ४२ वीजपरकपुं नागचंपकाप्रतिमुक्तकाः प्रिपंगुदादिमाध्याश्च सा
 धारणासमुद्भवाः ४३ निधिदेवमहीपानां प्रभवाज्ञातिपततः प्रसाल्मभूमि संपन्नाः प्रपिसिद्धंति पादपाः ४४ इति भूमिनि
 र्माणं प्रथमपादपविवक्षा वनस्पतिद्रुमलतागुल्माः पादपजातपः कीजात्कांटा तथा कंदानां जन्मत्रिविधं विदुः ४५ तेवनस्पतपः

३.

प्रोक्ताविनापुष्पैः फलं त्रियेद्रुमाश्च ते निगदिता पुष्पैः सह फलं त्रिये ५६ प्रसंति प्रतानैर्पीला लताः परिकीर्तिताः बहुलं वा विट
पिनो ये ते गुल्मा प्रवीर्तिताः ५७ जंबू चंपकं पुष्पागनागं केसरं चिचिणी कपिष्पवदरी विल्वकुंजकारी प्रियंगवः ५८ पनसाम्भम
धवाचाः कामहौश्वबीजजाः तां वलीसिंदुबाश्च तगराश्च कोरजाः ५९ पाटलादिमीप्रतकाबीरवडादयः मल्लिको
दुवरोकुंदो बीजकोटो भद्रवामताः ५९ कुंजुमार्द्रसोनालुकं दं दं दं ससुन्दराः एतापद्यो सलाक्षे निबीज कंदो भद्रवनिनु ५९ इति
पादपविवक्षा प्रथमबीजोपविधिः सम्पत्कृत्वे समेते त्रेमाषादुप्राति लालया सनिष्पन्ना तु पनपेतत्र बीजोपविष्टे ५९ य
थर्तुपक्षात्फलतो विशेषिता हि कृष्णबीजं पयसा निषिध्य विशेषितं पंचदिनानि सर्पिषा विटुंगमिश्रितं च धूपयेत्ततः ५९ सी
रनिषिक्तं बीजं ब्रह्मतीक्ष्णं नमस्सर्पिषा लिप्तं गोमयमृदितमथोत्तंसघो जायेत धूपितं वसया ५९ पयसि निषिक्तं बीजं गोमय
परिमर्दितं विशेष्य ततः भ्रातृकविटुंगं चूर्णैर्वहुशो मृदितं प्रजायेत् ५९ जंबूपनसक्तानां सलं लकुचस्य च श्रीरक्षितं वपे
हो जंघत गोविटुंगं वत् ५९ शुचिस्नातो विभ्रन्नक्षत्रममलं रजितसरो गहनत्वादत्वावसवसमती वा गुणवते स्वपं बीजा

३

यादौ वपति कतिचिद्दालुपुष्पं मन्त्र्यतः कृत्वा नदनु परीतो न्यः परिजनः ५९ बीजधानीत् एणस्तीर्णी कृत्वा सिंचेत्स यो वुना जा
तो कुशं वसलिलैर्निक्षाल्य शोषमानयेत् ५९ इति बीजोपविधिः प्रथमोपविधानं प्रथमविहितानां यत् यन्मनोसतासं प
दोनस्तः कथयाम्यतस्तस्मात्तरेपविधानं यथोदिष्टं ५९ ध्रुवमृदुमलविशाषा गृहं भ्रमराणां लयाश्विनीरस्तः उक्तानि दिव्य
दृग्भिः पादपसंरोपणेभ्यो ६० हस्तप्रमाणान् पयसा सुसिक्तान् संक्रामयेन्मूलवतः समत्त्वान् सर्पिर्मैत्रसीरविटुंगलिप्ता
नविलेनिदध्याचकरीषयुक्तैः ६० प्राषाढे श्रावणे मासि बीजवापनरोपने ग्रीष्मादत्यत्र बालानां केचिदिच्छंतिरेपणं प्रवाल
काश्चलसाम्भरापरितेगर्तसोधनं कोदंडादूर्ध्वमिरेखातेजलसिक्तं वपेत्ततः ६१ कदलीहीरितोरोप्यो मृले दत्वा तु गोमपं रंभायां
सुपरिणतैः फलैर्विलिप्तां संशुष्कां भविनिहितां पलालं जं शुद्धायामुपरितपाचगाढगुप्तामासिंचेद्बहुलतलैर्वहुन्यहानि ६२
सासुतुलदनुतमालनीलभासा विभ्राणनरुणहो कुशं सल्ले भयत्तामुपचितं कोटपत्रमलामारोप्य प्रथितविधाने निषिं
चेत् ६३ भद्रपदं पावर्तस्वस्तिकचतुरस्रसर्वतोभद्रैः बीजानि कुंजपुंजकविन्यासैः पादपारोप्याः ६४ दशविंशतिधा श

भिल्लकौरधोत्रमध्यकृतोतत्वात् द्विचतुष्टिभिर्तलिनाक्रमशः तृणपादपगुल्मश्च तत्तद्वयेत् ६६ सोद्वरोपणमवृद्धिकारणं वात
 श्रीतिरतिदूरोपणत् भिन्नवर्गोचनात्सपीडनानेवयुक्तिरियमेवशस्यते ६७ कुसुमफलमप्यपभोगसहं फलिनोहिनपस्पदलं
 निशिफा कुसुमेनविनैवफलं तिचेयेन भवंति सभास्तदहापनसा ६८ मातुलिंगाजनीसकंदकाः किंश्चकश्चगिरिकर्णिकाति
 तातिंतिरीकविफलादनीलिका कोविदाररतिभीतिदोगणः ६९ फलि न्यशोकपुंतागशिरीषानि वचं पकाः मंगल्याः प्रथमंगेय्या
 मित्रोवश्चादापहः ७० सर्वस्यांकरमहेवंशविटपाः पारावतादक्षिणे कौवेर्ण्योवदरीकपिस्थतरवोधात्रीचपश्चाच्छिवा ७१ अ
 न्नैरोनममध्यमाधमसिफारेय्यास्ववर्गोः समं कृत्वा चोत्तकं यथापमध्यममीपत्रैरुपर्यस्यशः ७२ इतिरोपणविधानं प्रथ
 निसेचनविधिः सर्वस्यापिनकोद्यस्यसापंप्रातर्निषेचनं शीततापशमीरेम्यो रक्षेच्चसुविधानतः ७३ हेमंते शिशिरेदेयंतोपवै
 कोतरेदिने वशंतेप्रसहंगीमेसायंप्रातर्निषेचनं ७४ वर्षासुवशात्कालेपदादृष्टिर्नदृश्यते तदादेपंजलं सुसैरालवालेमहीह
 हां ७५ कारिण्यावतायस्यमलेसौहित्यमिष्यते तावतस्य तरोर्देयं किंपटार्थविवक्षया ७६ ग्राहवालस्थितं तोयं शोषं न

भजतेयदा प्रजीर्नेतद्विजानीयात्तदेयंतादृशेजले ७६ समीपजातं पत्त्रेन तृणगुल्मलतादिकं स्फोटनीयं विधिसेनद्रु
 माणं वृद्धिमिच्छता ७७ इति निषेचनविधिः अथद्रुमप्लुता नीहाराच्चंडवाताच्च ७८ माहैखानरादपि जालकाणाम्यत्रेन रक्षा
 णीयाः क्षमाहृताः ७९ पंक्तिमध्येऽपुष्पाः सफलावाह्ये ततोपरे वृक्षाः कार्योयुता हस्यासाचापि परिषाहता ८० विद्युदाहत
 वृक्षस्य भूतिमादाय सर्वतः एतार्थविकिरेदेषांतयानहिमबाधनं ८० दीप्तोप्यग्निः शमंयातिवज्रदपद्रुभस्मना शितशाल्यो
 दनेदं प्रासंधवेन युतेवने होपणीपंचपरितोगरणं विषवारणं ८१ शलभासुपतंगानां पिपील्यादेर्नयेसति अथोत्तरशतं जज्ञा
 मंत्रं पत्रेतोलिखेत् अथमंत्रः उँ खल्लि किष्किं धास्थितप्रकव पराक्रमां तर्हि तार्क्ष्यं मंडलोपजीवितस्य श्रीहरुमाना सापपति मृष
 कपतंगपिपीलिकासलभकाम्बान्वकवीरगंधिकनिवहैर्न स्यात्तयं आशापयत्तिक्रममाणस्य शरीरनिग्रहः समावर्तयति त
 स्यवानरसिंहस्य क्रमसाणास्य सागरं कक्षोत्तरगतोवायुर्जीमूततवनर्देति हूं फट् नमः ८५ पत्रेमनुंसमालिख्यः जज्ञातन्नि
 खनेन्दुविक्षेत्रेकीटपतंगालुपिपील्यादिर्विविश्यति ८६ इतिहो अथउपवनप्रक्रिया घनप्रवालस्य गितातपानिविची

५ र्णपुष्पाणि ससीरणानि गृहाणि कुर्यादति सक्त कानोलताभिः लोलमधुवताभिः ८० स्थानेषु पेषु तथा पादपघुगलेषु मिथुन
 संवाद्याः शाखा विलंबिनीर्भिर्दोलाः काष्ठी लताभिश्च ८१ तरुविटपलतानि कुंजरव्याविरचिति कंदरसानुगंडशैलाः विविधि
 मणिगुहाविचित्रधातुः क्वचिदपि पर्वतिका विहारेतुः ८२ केका निनादसभागाः सदा संत्रासिता हयः तांडवेन नतदुद्देशान्मंडयं
 ति शिखेदिनः ८३ विलंबिनो यत्र तटद्रुमावपुर्विलोकयन्ति प्रसवे सौख्ये विवसमं दिशंतः कलहं सभ्रषणा क्वचिन्द्वेत्युक्ता नीम
 नोरसमा ८४ निर्यादः शलिलो सरवावतरणं तीरेषु पुष्पद्रुमां कूजद्वंसविहंगमां सतरणीमस्या यतां दीर्घिकां कुर्यात्त्रसमुत्ससक्त
 मलिनीपत्रां कुरश्यामतां श्यामालोचनकालिमां विदधती नीलोत्पलानि क्वचित् ८५ उपवनमिव वारिमध्यमानं विमलतपा प्र
 तिबिंबितं दधाना शशिकारनिकोणपरितेव क्वचिदुपनेपपयाः सुखयवापी ८६ मध्येतस्मिन् शिशिरशिखिरिस्पर्द्धिवैष्मप्रवातं
 गृहेपोतं सरभिकुसुमैः शाखिभिर्जम्भशाखैः स्थाने स्थाने स्फटिकधवलामंडपा मंडनौ ह्यंकुर्यात्कालिन्नपिचकदलीमंदिरं मंद
 नापु ८७ क्वचिदपि कूपंकुर्यादुपवनदेशे समिष्टसलिलभरं संसिक्तसकलविरपंचदं पाषाणसंचपैः परितः ८८ अंजनमुत्तो

५

सीतैः सनागकोसातकामलकचैर्लीः कनकफलसमायुक्तैः कूपयोगः प्रशस्तयः ८९ कलपंकुडुकं लवणं विरसं सलिलं यदि
 वा सुभगं विभवेत्तदनेन भवसमलं सरसं ससगंधिगुणैः परैश्च युतम् इति उपवनप्रक्रिया अथ कूपार्थभूमिपरीक्षा पातालाद्
 द्रुगमाशिरः प्रसव्येति सर्वतो दिक्षु नीरस्य भूमिमध्ये ज्ञात्वा ताः कल्पयेत्कूपम् ९० यदि वेतसोऽरुहिते देशे हलैश्चिभिलतः प
 श्चात्तसार्द्धेऽपहृषेतो यं वहति शिरपश्चिमात्तत्र ९१ चिह्नमपि चार्द्धेऽपहृषे मंदकः पांडुरोद्दिमसी ता पुटभेदकश्च तस्मिन् पाषाणे भ
 वति बहुतोयः ९२ जंचू वसस्प्रावल्मीको यदि भवेत्तमी पश्यः तस्माद्दृष्टिपापार्थे सलिपुलेष्वद्वये साधु ९३ अर्द्धेऽपहृषे च
 मत्स्यः पाणवतसन्निभश्च पाषाणः मृदवति तत्र नीलादीर्घकालं च बहुतोयं १ वल्मीको पमिता पांनिर्गट्यां दृष्टे कस्त्रयोमा
 नेऽपहृषेन पादे भवति जलं स्वादु च शोण्यं २ रोहितमस्योर्द्धे नरे मत्कपिला पांडुरा ततः परतः शिकताश्च शर्कराश्च क्रमेण
 पातो भवत्यंभः ३ पूर्वैण यदि वदर्या वल्मीको दृश्यते जलं पश्चात् पुरुषैश्चिभिरदंशं येता गृहगोषिका र्द्धे नरे ४ सपला
 सा वदरी चेद्दिश्य परस्पां जलं ततो वहति पुरुषत्रये स पादेऽपहृषे च दुंदुभेऽपहृषे ५ काकोदुवारिकायां वल्मीको दृश्यते

६ शिरान्स्मिन् पुरुषत्रये सपादे पश्चिमदिक्स्थान् सत्त्वहति ६ आपोदुरीवमत्कागोरसवर्णश्च भति पाषाणः पुरुषा द्वे कुमुदनिभे
 दृष्टिपथं मस्रकोयति ७ प्रासन्नो वल्मीको दत्त ए पाश्र्वे विभितस्य ८ प्रध्वं हतस्म शिरा पुरुषे स्त्रियादिशि प्राग्गो ८ तस्यैव पश्चि
 मायो दिशि वल्मीको यदा भवेद्दूते तत्रोदग्ने भवति शिरा चतुर्भिर्हृद्गधिकैः पुरुषैः ९ श्वेतो विष्णुर्भाकः प्रथमे पुरुषे तु कुं कुमाभो
 रश्मा १० परस्पादिशि च शिरान् शक्तिवर्षत्रयेः तीते १० सकुशः सित एतस्या वल्मीको यत्र कोविदा स्थातु मध्ये तयोर्नरैस्सा द्वे पंच
 मैलोपमोभ्यं ११ प्रथमपुरुषे भुजंगः कमलोदरसन्निभो महीरता कुरविंदकपाषाणचिह्ना ये तान्निवाच्यानि १२ सर्वेषां नृ
 ताणाम धात्वि ते ददुर्गं षडापश्यन् तस्माद्दूते तोयं चतुर्भिर्हृद्गधिकैः पुरुषैः १३ उत्तरतश्च मधुकादहिनिलयः पश्चिमोत्तरेतो
 यं परिहृत्य पंचहस्तान् दृष्ट्वा मयोरुषं वाच्यं १४ अहिराजा पुरुषे स्मिन् धम्त्रो धात्रीकुलस्य वर्णोऽश्मा माहेंद्रीव हति शिरा भव
 तिसफेने सदा तोयं १५ सर्पावासः पश्चात् यदा कदंबश्च पश्चिमेन जलं पुरुतो हस्तत्रितपात् षड्भिः पुरुषैः तृतीयो नैः १६
 वल्मीकसंघतो वायवितो लो भवति नालिकेरो वा पश्चात् षड्दुर्हस्ते नरैश्चतुर्भिः शिराया म्या १७ अश्वंतकस्य वा मेवदरी वा दृश्यते

हिनिलयो वा षड्दुर्हस्ते वा सफेनैः सार्द्धं पुरुषत्रये तोयं १८ कूर्मः प्रथमे पुरुषे पाषाणो धसः सशिकता मत् आदौ शिरा च या म्या
 पूर्वोत्तरतो द्वितीया च १९ जज्ञरहिते यदि रेशे चिह्नान् या कून् पजानि दृश्यंते वीरणिदूर्वा हति यत्र हितस्मिन् जले पुरुषे २० ति
 लका म्यातक वरुणक मत्स्यातक तिल्वति दुकां कोट्याः पिंडीरशिरीषां जनपद पुरुषा वं नृत्तानि च ज्ञाः २१ एते यदि सुस्निग्धैर्वल्
 म्मीकैः परिहृतास्त ततो पुरुषैस्त्रिभिरुत्तरतश्चतुर्भिर्हृद्गधिकैः न च नरस्य २२ अत एव सत्तण्यस्मिन् सत्तणे त एव वर्जिता मही यत्र
 तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा वक्तव्यं वाधनं तत्र २३ कंटक कंटकानां व्यसासं मत्स्यभिः करैः पश्चात् खात्वा पुरुषवितर्कं विभागायुक्तं धनं
 वा स्यात् २४ वृक्षस्यैकाशाखापदिविनता भवति पांडुरा वा स्यात् विज्ञातव्यं शाखा म्पतले नीरं वि पुरुषं तु २५ फलनुस्मविका
 रो यस्य तस्य पूर्वो शिरा निर्हृत्तैः भवति पुरुषैश्चतुर्भिः पाषाणो धः क्षितिः पीताः २६ यदि कंटक हीना स्यान्निर्दिष्टिका स
 भ्रपुष्पं युक्ता तस्या लले बुवाचं त्रिभिर्नरैर्हृद्गधिकैः पुरुषैः वा २७ वर्ज्यं द्विशिरस्का यत्र भवेज्जलविवर्जिते देशे तस्याः पश्चिम
 भागे निर्दिष्टं त्रिपुरुषैर्वा २८ यदि भवति कर्णिकारः सितकुसुमः स्यात् सलासहस्रो वा सद्येन तत्र हस्तद्वयं पुरुषत्रये वा भ

वति २१ उग्रायस्पां पात्रां प्रमोवातत्रवारिनरयुगले निर्दिष्ट्याचशिरमहतावारिप्रवाहेण ३० यस्मिन्नेत्रे देशे जातं शस्यं विनास
 मपयाति स्निग्धमभिपांडुरं वामहस्तिरनरपुगेतत्र २१ मरुदेशे भवति शिरस्यथातथातः परं प्रवक्ष्यामि ग्रीवाकारभाणमिव भ
 तलसंस्था शिरयाति ३२ पूर्वोत्तरेण विल्वौ यदि वल्मीको जलं भवति पश्चात् उत्तरगमनाच्च शिरविज्ञेया पंचभिः पुरुषैः ३३
 चिह्नं र्दृष्ट्वा दौर्ग्रामत्कपिलात्तस्य भवेद्द्विगुणं भवति च पुरुषे चोष्णस्य तले वारि निर्दिश्यं २९ वदरी रोहितहृदौ संप्रकोच
 दिनापि वल्मीकात् हस्तत्रयं पुपश्चात् षोडशभिर्मोनैर्भवति ४० सरसं जलमादौ दक्षिणां शिरवहति चोत्तरेणान्यापि पृथि
 मः पाषाणो मत्स्येतावृश्चिकेर्द्वे नो ३६ सकरीरावेद्द्विगुणं त्रिभिः करैः पश्चिमेन तत्रांभः अष्टादशभिः पुरुषैरेषा नो बहु जलाच
 शिरा ३७ ककुभकरीरावेकत्रसंयुतौ ककुभविल्वौ वा हस्तत्रयं पुपश्चात् नौर्भवत्येकविंशत्या ३८ वल्मीकमर्द्धे नियरादूर्वा र्धो
 श्रपांडुराः संति कूपो मध्ये देयो जलमत्र नौकविंशत्या ३९ गन्धिप्रचुरायस्मिन् समीभवेदुत्तरेण वल्मीकः पश्चात् संचक्रांते श
 ताई संख्यैर्नरैः सलिले ४० जंबूतृचताश्यामा शिशुमारी शारिवाशिवादूर्वा वीरुधयो वाराही ज्योतिष्मती गुरुण उवेगा

च ४१ शकृदिकामाषलताव्याघ्रपदाचैतियद्युदेर्निलयं वल्मीकादुत्तरतस्त्रिभिः करैस्त्रिपुरुषां ताये ४२ एतदन्त्ये व्याघ्रं जंग
 लभूमौ च पंचभिः पुरुषैः एतैरेव निमित्तैर्महत्मा वष्टभिः कथयेत् ४३ एकनिभायत्र महीतृणतठ वल्मीकगुल्मपरिहीना त
 स्योयत्र विकारो भवति धिक्त्रां जलंतत्र ४४ हस्तो मघानुराधाश्चिपुष्यधनिष्ठाश्चोत्तराश्चोहिण्यः शतत्रिंशतिस्तारं नेकूपानां सस्य
 ते भगणाः ४५ प्राग्नेयेयदिको तो ग्यामस्य पुरस्य वा भवति कूपः नित्यं सकरेति भयं दाहं च समानुषं प्रायः ४६ नैर्द्विगुणैर्वा ल
 त्रये च वनिताह पंच वापये दिश्ये शान्यां भीतिः शेषास्तु शुभा वहाः कूपाः पासैर्मेदिनी काशकुशैश्च युक्ता नीला च मृषत्र सकर्कश
 च तस्यो प्रणीतं सुरसंचनो यं हृस्माथ वायत्र च तित्तमृत्का ४७ सशर्कराभातु महीकषायं तारंधरित्री कपिला करोति प्रायांडु
 रायां लवणं प्रदिष्टं मिष्टं पयो नीलवसंधरायां ४८ रतिभूमिपरीता अथ पोषणविधिः फलकुसुमसंपदुचितारे पणतो भव
 ती केवलानयतः पोषणविधि मथ संमत मनो कुहानामनैव स्ये ४९ खर्जरविल्वलकुचाः तित्तसर्वपेण पिण्या कतश्च तृषवा
 रिवशेन चाभ्याः ऐ एव तानि बुलपत्रजलो घृणेन स द्रीहिमांससलिलेन च पांसैर्निर्दिष्टं ५० प्राचीना मलकतरोः प्रियाहि

मापाः क्षीरं भोहितमिह शालतिंदुकानां प्रीयेतेयव रजसा च नारिकेराः सर्वेषां भवति हचि निर्माणम् ५१ कुरं गकिरिसारं गण्डगाता
 ८ आदिमेदसा कथितेन सदुपेन पंचपल्लवचारिणा ५२ कृतशेको भवेदासु सहकारोति सौरभः घृतकुणपवचावरि ३३ वषासलि
 लमतीवसषायदादिमीनां कथितमयकुलसर्गोक्तं वा जलमपि वृद्धिं करं सदा सफयोः ५३ यस्मिं फलासफरी घृततिलो धूपित-
 आज्यफलत्रयधूपैः आम्रफलैरिह द्वादशमशाखोत्तालफलानि विडं वयतीव ५४ दधिमल्लकांजिकसरावदरीतिलमेयिका
 कुणपसीधूपयः फलिनीकदंबकारिके सराका नू कुरुते सुगंधिवदुष्पुष्पयुतान् ५५ प्रियं गुंजाफलं निचपि पल्लीवचाहृदि द्राक्षि
 लसर्षपैः समैः घृताश्वकं गंधुविलोद्यचारयेत् सचं पकैर्नीगतैः सवृद्धिदं ५६ तिक्तांभोभिपतलऊषयोः कुकुटानां पुरीषं मले
 दत्तासु कुसुमफलाणां लनीवृद्धिमेति स्कंधयस्तैः पनसतरोष्णाशुपालालभारैर्मलादमंदधतिचवचावारिसिक्ताः फलानि ५७
 सप्येर्जुं रसो रमधपचारं दत्तानि पिक्तैः चकपि सविल्वौषधकल्याण्यतिमांसलानि फलान्यनस्यो निसदा दधाते ५८ कौशातकी
 दलसिफा कथिताभिषांभः सेसेचना च द्रुसकरा रजसा च सुक्ताः लब्धौ पचारमय धूप जलाभिषिक्ताः सोभं विभर्ति कुसुमैर्नितरां

मरुकः ५९ तिलयष्टिमधुमधुभिर्मिश्रितजलसे कतर्पिता वदरी कुणपैरुपचितमलाफलतिफलं शर्करामधुरं ६० प्रजैरु
 काश्चकार विट् विट्गच्छे कृतोपचारेन च बीजपरः भयश्च मृज्जविलवारिसिक्तः फलानि धत्ते सवदूनि सप्यत ६१ वृश्चिककंदकवि
 द्वासाभी घृतधूपिता हि निरिवललताः मृषककोलवसाभिः संसिक्ताः स्युर्धूलैर्निम्नाः ६२ सरभिजलनिषेकतो निदाघे कुण
 पजलेन वकेतकी निषिक्ता जज्ञपर समये सुगंधस्तु च यनि चित्तानि विभर्ति पल्लवानि ६३ यत्पकस्यापि उष्यस्य सोभेणाधिवासि
 तात् मृत्तिका सकलान्मूले वृक्षाणां बहुलान्निपेत ६४ कुष्ठपत्रमुरामुलतगरोशी चूर्णकैः मिश्रितेनां भसा सेकात्मा संसौ
 रभसंभवं ६५ कुल्मावदेति दंतानां चूर्णय कृपंक संभवा प्रसहं पुष्पितां भोजसंदिता पयिनी भवेत् ६६ तिद्वार्थं कदली रत्नानि
 शफरी विट्कोलमाज्जोयोरेतेषां समभागमाज्यसहिते चूर्णं तह भोहितं ६७ धत्ते धूपविते पनोपचारैराप्यायनं रोगहृत् शखां पल्ल
 वयेत्कलं मधुकरा व्यालोलपुष्पछदं ६८ धूपो घृतस्य समुद्दोपववारिसिक्तो निसंचदुग्धसलिलैः कुणपां बुभुविर्वालेषु विट्ग
 तिलकल्क कृतः शिशुनां वृद्धिं करोति परमां खलु भूतहाणां ६९ अंकोलकायनो येन मिश्रितं घृतमस्ति च वसा किटिकुरं

गालामेतैः सितामहीरुहाः ६९ सिद्धार्थकफलोपेतः सर्वदा फलसोभिताः जायन्ते पुष्पपत्राद्याः सच्छायायोगवर्जिताः ७० पथीमपु
 कपुष्पाणि सितकुपुं समाहितं निष्पिष्यगलिकाः कृत्वा मले सर्वत्र तिष्ठिपत् ७१ दुर्गं सेकं च हस्तस्य यस्य कुर्वीद्विचक्षणः फलं तु
 निश्चितं तस्य मधुरं जायते भृशं इति पोषणविधिः अथ कुणपजलं कुरंगकिटिमस्यानां मेघच्छगलवर्जितं मांसं गन्धसंयथा लाभं
 मेघो मृतावसाहतातान् सर्वानेकतः कृत्वा वनैर्नोरेण पावयेत् सम्यक् पक्वांति पेन्दां देतुं दुर्गं च निःक्षिपेत् ७२ चण्णी कृत्वा ख
 लिर्वेयालिलानां मात्तिकं तथा त्विनां श्वसासाभाषान् सत्रदद्दुनं तथा ७५ उष्णं जलं सिपेत्तत्र मात्रा नास्तीति कर्हिचित् ७६
 पक्षैकं स्थापितं भोदे कोशस्थो न्मणीषिणा कुणपत्तु भवेदेवंत रूपां पुष्टिका एकं ७७ इति कुणपजलं अथ तरुचिकित्सा नराणां
 मिव हृत्वा एणवातपित्तकफाद्गृहाः संभवन्ति निरूप्येवं कुर्व्यान्नेहोपनाशनं ७८ कीटजार्थे नि संघु ये वातभोने शनिर्हते हृत्ते ह्येहोप
 चारिपीडिते च यथा क्रिया ७९ कृशो दीर्घो लघु रूक्षो निद्राहीनो लघुचेतनः न धन्ने फलपुष्पाणि वातप्रकृतिकस्तुः ८० आ
 तपाः सह नः पाण्डुः शाखाहीनो महुर्यदि अकालफलपाकी स्यात् शाखीपित्तात्मकः कृशः ८१ स्निग्धशाखादलः शाखी

सम्यक् पुष्पफलोत्पन्नः लतापीतगात्रलुकफवान्निर्मण्डलः ८२ कटुतिक्तकषायरसैः पवनः पित्तं कटुस्मलवर्णा म्लैः स्निग्ध
 मधुराम्ललवणैः श्रेष्ठाकोपप्रयति तरेः ८३ संस्निग्धैः पिशितरसैः प्रयाति वातः संस्निग्धैर्मधुरहिमैर्जलैश्च पित्तम् कटुस्मिरहि
 मजलैः कषायरूक्षैः श्रेष्ठापित्रमविहितः प्रयाति नाशं ८४ कौस्तुभं थिककुटिकावाताद्गृहस्य जायते गोविदुभिद्योदवसाकुण
 पजलैः सज्जयोपि भवेत् ८५ शोषैर्यस्य विना प्रवालकुसुमम्लानि विरूढं वपुर्मेलेतस्य तरे भवेति कुमयोपत्ता च तानुद्गोत्
 गोमूत्रजं विदुंगसर्षपतिलैर्लिप्ता प्रणैह्यतः सितः क्षीरजलैरुदेति सहस्राधपैश्च धपापितः ८६ करंजारग्वधारिषु
 सप्तपत्नीत्वचाकृतः उपचारः कृमिहरो मधुसूखविदंगवान् ८७ कुणपजलपयो निषित मलः सरसिजकंदविलिप्त सर्वे
 गात्रः तहरनलहृत्ते विभर्ति भयो मरुतांगहरंति पक्षवानि ८८ प्रताकोदुं वारत्कूय नमधुमधुरोच्छिष्टदुषैर्विलिप्तः लंभैरु
 तंभिरज्वापरिकलितवपुः पूरितः स्रुतमन्त्रिः सितः क्षीरेण भयो जलभतितलश्चंद वातादिभग्नः त्वस्थो भस्त्रां हि पापी कुसु
 मफलभरण्यात नोति प्रवामं ८९ हृत्स्या शनिद्वयस्य नीवनं शृणु भेषजं घनोशीरमधुक्कैश्च मुग्धमाषायवातिल्लाः ९० पि

द्यः दीर्घं बुधसंयुक्तः स च येन मनीषा सः संसेवाप्यापतः शोभं प्रकृतिस्थो भविष्यति २१ जनयित्वा फलकुसुमेयः पुनरुपयाति
 वंध्यतो शाखी सतीरैः कुणपजलैर्भयः सितः फलस्येव २२ प्रसेकतो संतनिषेकतश्च शाखाविशेषं फलितेन विरूपं समाह्मा
 त्रं श्वेतमत्र सर्पिर्विदुंगदुग्धां बुनिषेचनीयं २३ उन्निद्रतामस्य विगंधिता च प्रवालहातिः सपिपीलिकत्वं त्वं सतावारि
 कृतादिजीर्णतरोर्भवेत्तत्र विकसनीयं २४ तन्मूलं लंपरसु प्रहारैर्विस्त्रावितं दोषं निहस्य ह्येद्राज्यजंतु प्रतिलैः प्रलि
 प्तं मसू रितं दुग्धजलैर्निषेचितं २५ शर्करातिलो गोदीरवारिसेकात्सरातरोः शेषः साम्प्रति वृक्षस्य लेपा धूपोपचारतः २६
 पियंगुवत कर्कोरीवेतसार्जुनवल्कलैः दीपसिद्धैर्विलिप्तानां श्रावः शम्पतिशालिनां २७ दत्तितरुचिकिञ्चा यथविचित्रीकर
 णं वृक्षायुर्वेदफलं मनोहरं शाखतः सिद्धं नाना विधानचित्रं चित्रीकरणं प्रवक्ष्यामि २८ हरभिसमनो लब्ध्वा मोदो निधाय च म
 तिकां पवस्वदिरयोः क्वाथां भोभिः सुगंधिभिर्हृत्ताणत् २९ मलयज रजोलेपाद्दूपाद्दुतस्य च भूरुहां व्रतति कुसुमं निर्गंधानामतीव
 सुगंधतां २९ यवतीलनिशापलासैरुपचितमल्लातदंबुसिक्ता वा ज्वलदनलोपममसरुत्त काष्ठीसीतलकं सस्ते ३० शा

ल्मलीलकूनिशानीलीत्रिफलाकुष्ठसीधुभिः सकृद्वेणोपचारेण शुकपक्षनिर्भवेत् २०९ मेजिष्ठातिलयवपीतसारसारैर्जीवतीदल
 सहितैर्मनःशिलालैः गोजाविप्रचुरपयः पश्चितैर्विलिप्तात्कष्योसात् प्रभवति हलकं खनीलं २०२ संपकेक्षुरसविदारिकंदविधिलि
 प्तमलभागास्पतिरूपेक्षुरसेनचतरोरकाले भवेत्तकुसुमं २०३ तिलखलिविदुंगोमयविलोडिते हरसंसेचितस्य तरोः फलकुसुम
 मकालभवेमनोहरं फलतिलोकस्य ४ मधुयष्टिसिताकुष्ठमधुपष्यविनिर्मितैः मोदकैः छादिके मूले निरस्थि स्यात्फलंतरोः ५
 मधुकुसुमगुंजाशर्करेहुं वराज्यं समधुनिहितमंतः कांडमुत्कीर्य वद्धा उपरिचपरिलिप्तं वसविष्टिस्तृणां जनयति फलमेतत्त्वा
 दुसेकादनस्थि ६ तत्कालनिहितस्योच्चैः छाणस्पृक्षं च चर्मणा वद्धा यो हृष्टशाखायां फलयाको न जायते ७ कश्चिदमृदितवलोम
 खनलकैर्मलेषु कीलितस्य तरोः संवत्सरं न पावत्यल्लितस्य फलानि पच्यते ८ वद्धा चर्मैः तृणाभ्यां विदुंगमधुदुग्धलेपेण हिरण्य
 शाखापयो दुसेकाच्चिरमपि पक्वं फलं धत्ते ९ मीनकोलवसामांसदुग्धं सेकेन धूपतः सर्वबीजानि चाश्चर्यमुतिष्ठंति फलं तिच १०
 यं को ह्येतैलम् क रशिशुमारवसासुनावितं बीजं स घोणे हतिनिहितं भूमौ क रकांभसासिद्धं ११ बीजमात्रादिहृत्ताणं प

११ १ कुंभीनफलोबुनिग्रं कुल्लतैलदुग्धाच्छेदितं भवेत् १२ भस्मन्यामेलितं शुक्लमुपमुन्दियते सह फलेनाशेषलोक
 स्पृक्तनकौतुकमंजसा १३ एकविंशतिवारं कुकुटस्यासृजितं तत्तत्तत्तद्वादिमीवीजं वर्धते फलति ध्रुवं १४ मत्स्यकोल
 वसामोसवणकक्षारभावितं यस्य कस्यापि वा बीजं द्रुतं पुष्पफले भवेत् १५ स्कंधतः समंततः शुकरोस्थिभिर्दृढं कोलितो न सं
 शयनाशमे स नो कुहः कुलस्य क्वायतो येन तरुः पुष्पफले स जेत किं शुकार्जुनत कोरी लवणं उद्धृत्वा न वा १७ नानावर्णे
 घृतिते कंदं कुमदस्य मूत्रसंघटितं चतुर्ध्रुविलिप्तमुत्तं सते कुसुमं तथा वाणी १८ माहिषकरीषमृचैर्मदित विश्वं चंद्रिना
 नियत्तं कुमुदफलबीजमुत्तेजनयति कारवीरवेद्यंतत् १९ कूष्मांडवाजी कपटोलकादिबीजं वसाभावितमुत्तं सितं विसे
 धितायां भुवि सर्वकालं फलान्पनस्थीनि महंति धत्ते २० वार्ताकवीजं चतुर्मासिका क्वेवि शोषितं गोमयलिप्तरं घेवालस्य कूष्मा
 ऽफलस्य तप्तं पक्वाद्गृहीतं फलितं महत्स्यत् २१ मंदारद्रुमरंध्रे वा कौष्मांडी निर्गता लता मृदगोमयभृते तस्मिन्नुसिक्ते फल
 तिसासदा २२ शुकरोस्थिग्वसासिक्तं मंकोक्षतैलभावितं एण्डवीजं कार्हीफलं सते तितिकौतुकं २३ खरतुर्गविद्रिवेशित

११

तापितयातयाशलाकपात्रलेतिर्येकविह कदलीफलतिफलं करिकारं २४ कोलशोणितमेदोभ्यामंकोक्षकथितेन वा सिं
 चित्ताकदली सते द्वादिमी फलमुत्तमं २५ नरमांसवसात्कंदं तितं तविच्छृणीतैः मिश्रितेनां भसासिक्तं भाचूत फला भवे
 त् २६ ग्रंकोक्षकथितं त्विन्नं नमांसं छागदुग्धपूषिण्याक सहितं मूले सहकारस्य निःक्षिपेत् २७ द्वादावस्त्री समाकारः सहका
 रः सदा फलः जायते निश्चित धत्ते सर्वेषाम् न्युतं यदि २८ शशकूर्मासूद्रमध्ये वहुभावि तमा म्रजं बीजं उच्चसितं दुग्धैः फ
 लति फले सर्वकालेषु २९ कृमिण्ययवयवीमधुगुददुग्धविलेपितो विलिख्य तविभीः हः भवति जलदुग्धसिक्तः स्वभावतः कोपि भु
 रफलः ३० बीजं नरपलांकोक्ष तैलभिन्नशुभं सदा उत्तं सति मृदा पूर्णं मंभः सिक्तं करे स्तणात् ३१ ग्रंकोलतैलभावितमुत्तं
 गोशकृति कुसुदकंदमलं काकां कुकई मभृते कलशे कुशमं समुद्रति ३२ गोकैलास्थिकरोषैः क्षुद्राग्नेर्विशो धिते उत्तं च वा
 लुकापूणे मलकं गतैव भवेत् ३३ रुषिकचिने समं तात् पुष्पनिषत्तिः वटौत रुजोतः वामन एव हि धत्ते फलकुसुमं सर्वकालं भल
 म् ३४ एति विविचकारं वृक्षाणां ग्रथग्रन्थादिनिष्पत्तिज्ञानं फलकुसुमपत्रवृद्धिं वनस्पतीनां विलोकाविशेषं सुलभात्तं द्रव्या

१२ एतानि पञ्चिन्नापि सप्तानां १ यमो धेनुतु यवकालिंद कषट्ठाचषष्टिको भवति अश्वत्थेन ज्ञेयानि प्यतिः सर्वसप्तानां ३६ जंबू
भिः स्थलमाषाः शिरोषट्ठाचमुद्रोप्यतिः गोधमाश्वमधकैर्यववृद्धिः सप्तपर्णो न ३७ करिणाश्च हस्तिपर्णो निद्वैश्यावा
जिनोश्च कर्णे ३३ ३४ ३५ ३६ नगावश्च गावश्चिपाटलाभिः कदलीमिरजाविकं भवति ३८ आम्रेः तेमे भद्रातकैर्भयं यीलुभिसुथा
रोयं खदिरशमीभ्यां हंभितमर्जुने सोमनाप्यतिः ३९ पिचुमंदनागकुसुमैः सुभिहमयमा रुतः कपिसेन निचुलेना वृष्टिभयं
धिभयं भवति कुटजेन ४० एतेनाना वृक्षा युर्वेदाश्च शास्त्रेभ्यः इति शाहं चरविरचितायां पद्मस्य उपवनविनोदनामप
रिच्छेदः ॥ ॐ ॥